

Epistemička demokracija, znanstveni razlozi i uska koncepcija javnog uma

IVAN CEROVAC

Odsjek za filozofiju, Filozofski fakultet, Sveučilište u Rijeci
Sveučilišna avenija 4, 51000 Rijeka
icerovac@uniri.hr

IZVORNI ZNANSTVENI RAD – PRIMLJEN: 18/02/2022 PRIHVACEN: 29/04/2022

SAŽETAK: Ovaj rad nastoji pomiriti korištenje znanstvenih razloga u kolektivnim procesima političkog odlučivanja sa zahtjevima javnog uma. Kroz njega se prvo izlažu argumenti za usku interpretaciju javnog uma, a potom se pokazuje kako ta interpretacija omogućuje korištenje (kontroverznih) znanstvenih razloga u procesima političkog odlučivanja. Rad nastoji pokazati kako epistemička demokracija može istovremeno prihvatiti zahtjeve javnog uma i zagovarati korištenje znanstvenih razloga u javnom odlučivanju. Njegov inovativni doprinos usmjeren je na naglašavanje razlikovanja između više razina političkog odlučivanja u Rawlsovoj političkoj filozofiji i argumente kako različite razine zahtijevaju i različit stupanj pouzdanosti znanstvenih razloga, odnosno različit stupanj kvalificiranog slaganja oko njih.

KLJUČNE RIJEČI: Javno opravdanje, politički liberalizam, epistemički proceduralizam, dužnost građanstva, dobro-uređena znanost, Rawls, Estlund.

Sposobnost demokratskih procedura da dovode do ispravnih odluka i kvalitetnih rezultata zadnjih je desetak godina kontinuirano dovođena u pitanje. Epistemička demokracija, teorija prema kojoj legitimnost demokratskih procedura barem dijelom ovisi o njihovoj sposobnosti da donose dobre (ili barem da ne donose izrazito loše) političke odluke¹ tako

¹ Ovdje se misli prvenstveno na standardnu teoriju epistemičke demokracije koja uzima oblik racionalnog epistemičkog proceduralizma (Marti 2006, Estlund 2008, Mladenović 2019, Cerovac 2020). Tezu da nesposobnost demokracije da donosi kvalitetne odluke ugrožava njezin legitimitet prihvaća i epistemički (demokratski) instrumentalizam (Arneson 2003, Prijić-Samaržija 2018). Izuzetak, barem unutar obitelji teorija epistemičke demokracije, predstavlja čisti epistemički proceduralizam (Peter 2011), prema kojem legitimnost (i epistemička vrijednost) demokracije nije vezana uz kvalitetu rezultata koje ona proizvodi. U ovom će se radu govoriti prvenstveno o standardnoj teoriji epistemičke demokracije.

uočava da je suvremena kriza demokracije ujedno i kriza njezina legitimiteta. Prema ovoj teoriji, legitimitet demokratskih procedura možemo afirmirati, između ostalog, unapređujući njihovu sposobnost da donose ispravne odluke ili dovode do kvalitetnih rezultata. Korištenje znanstvenih razloga² (onih koji su proizašli iz, ili su podržani ili provjereni, od strane rigoroznih znanstvenih procedura koje provode specijalizirani stručnjaci u svom području) prilikom formiranja zakona, javnih politika i političkih odluka, predstavlja dobar način da se unaprijedi kvaliteta rezultata demokratskih procedura.

Međutim, standardna teorija epistemičke demokracije ne smatra da je kvaliteta rezultata jedini (pa čak ni najvažniji) kriterij prilikom određivanja legitimiteta procedura autorizacije političkih odluka. Oslonimo li se suviše na ispravnost odluka i kvalitetu rezultata, suočavamo se s ozbiljnim izazovom epistokracije (Estlund 2003), sustava u kojem samo najспособniji (znanstvenici, stručnjaci) sudjeluju u procesu donošenja i autorizacije odluka.³ Temelji standardne teorije epistemičke demokracije tako leže u liberalnom načelu legitimnosti i ideji da politička prisila može biti legitimna jedino ako je prihvatljiva onima nad kojima se provodi (Rawls 2005). Politički sustav može legitimno donositi zakone i javne politike samo ako su opravdani razlozima koje svi razložni (ili kvalificirani) građani mogu prihvatiti.

Težnja prema kvaliteti odluka s jedne strane i težnja prema opravdanju koje je usmjereno prema svim razložnim građanima s druge strane dovodi do *prividnog* sukoba unutar standardne teorije epistemičke demokracije. Znanstveni su nam razlozi ključni za donošenje kvalitetnih političkih odluka u brojnim područjima, od odgovora na klimatske promjene ili na aktualnu COVID-19 pandemiju do regulacije korištenja genetski modificirane hrane ili kreiranja školskih kurikuluma (Kitcher 2011). Međutim, znanstveni su razlozi (i njihovo opravdanje) često previše kompleksni i zahtijevaju opsežno predznanje ili pristup istraživačkoj opremi ili resursima koji običnim građanima nisu i ne mogu biti na raspolaganju. Uz to, oko brojnih se znanstvenih razloga ne slažu ni

² Teza vrijedi i u drugom smjeru. Nekorištenje razloga koji se protive zaključcima znanosti prilikom donošenja zakona, javnih politika i političkih odluka dobar je način da se unaprijedi epistemička kvaliteta rezultata demokratskih procedura (Baccarini 2021). Ovo, naravno, ne implicira da u javnu raspravu i u procese odlučivanja smiju ući *isključivo* razlozi koji su proizašli iz (ili su provjereni od) znanstvenih procedura, već samo ograničava korištenje deskriptivnih razloga koji se protive rezultatima znanstvenih procedura ili koji su rezultat pseudoznanosti ili teorija zavjere (Cerovac 2021).

³ Poziciju sličnu epistokraciji danas zastupa Jason Brennan (2016), dok je njezin najpoznatiji začetnik svakako Platon (2000).

svi stručnjaci. Građani tako ne mogu razumjeti, pa ni razložno prihvatiti, razloge koji su proizašli iz složenih znanstvenih procedura. Čak i ako se oslone na promišljanje stručnjaka, uočavamo da i među njima postoji razložno neslaganje. Kako onda, držeći se liberalnog načela legitimnosti i ograničenja javnog uma, zastupnici epistemičke demokracije mogu iskoristiti dostignuća suvremene znanosti kako bi unaprijedili kvalitetu rezultata demokratskih procedura odlučivanja?

Ovaj rad nastoji pomiriti korištenje znanstvenih razloga u kolektivnim procesima političkog odlučivanja sa zahtjevima javnog uma. Kroz njega se prvo izlažu argumenti za usku interpretaciju javnog uma a potom se pokazuje kako ta interpretacija omogućuje korištenje (kontroverznih) znanstvenih razloga u procesima političkog odlučivanja. Drugim riječima, nastoji se pokazati kako epistemička demokracija može istovremeno prihvatiti zahtjeve javnog uma i zagovarati korištenje znanstvenih razloga u javnom odlučivanju. Inovativni doprinos ovog rada usmjeren je na naglašavanje razlikovanja između više razina političkog odlučivanja u Rawlsovoj političkoj filozofiji (Rawls 2005: 403-406) i argumente kako različite razine zahtijevaju i različiti stupanj pouzdanosti znanstvenih razloga, odnosno različit stupanj kvalificiranog slaganja oko njih.

Rad je podijeljen u četiri dijela. U prvom se dijelu izlaže i analizira Rawlsovo shvaćanje političke legitimnosti i uloge javnog uma. Cilj ovog dijela je pokazati da Rawls zagovara usku koncepciju javnog uma prema kojoj se zahtjevi i ograničenja ovog teorijskog alata primjenjuju prvenstveno na određivanje temelja ustava i pitanja bazične pravednosti. U drugom se dijelu razmatraju i nadograđuju dva glavna argumenta koje Rawls uvodi kako bi pokazao prednosti uskog shvaćanja javnog uma (u odnosu na široko shvaćanje). Nastoji se pokazati kako postoje dobri razlozi za prihvaćanje uskog shvaćanja i upozoriti na probleme do kojih dolazi kada pokušamo zakone (one koji nisu vezani uz pitanja bazične pravednosti), javne politike i druge političke odluke donositi strogo se držeći zahtjeva javnog uma. U trećem se dijelu razmatra primjeren način korištenja znanstvenih razloga u procesu javnog opravdanja. Cilj ovog dijela je pokazati da uska koncepcija javnog uma omogućuje korištenje znanstvenih razloga u procesu javnog opravdanja, tražeći pri tome različite razine prihvatljivosti znanstvenih razloga s obzirom na razinu političkog odlučivanja na kojoj te razloge primjenjujemo. Kad odlučujemo o temeljima ustava i pitanjima bazične pravednosti, javni um na naše razloge stavlja snažna ograničenja, tako da možemo koristiti samo nekontroverzne znanstvene razloge. Međutim, kada odlučujemo o drugim pitanjima (primjerice, o konkretnim ekonomskim, socijalnim

ili okolišnim javnim politikama), zahtjevi javnog uma su slabiji i omogućuju nam da koristimo i kontroverzne znanstvene razloge. Završno, u četvrtom se dijelu kratko raspravlja kako epistemička demokracija, usklađena i utemeljena na uskoj koncepciji javnog uma, ograničava korištenje pseudoznanstvenih razloga i razloga koji su sukobljeni s rezultatima dobro-uređene znanosti, čak i kad se ti razlozi koriste na razinama koje tipično nisu zahvaćene strogim ograničenjima zahtjeva javnog uma (javne politike i druge političke odluke).

1. Rawlsovo shvaćanje političke legitimnosti i uloge javnog uma

John Rawls tvrdi da naše korištenje prisilne političke moći nad drugima može biti legitimno samo kad od svih građana možemo razložno očekivati da će ga moći prihvatiti. Ovo je donekle pojednostavljena verzija njegova liberalnog principa legitimnosti (Rawls 2005: 157) i temelji se na kriteriju reciprociteta: oni koji provode političku moć trebaju “razložno vjerovati da svi građani mogu razložno prihvatiti primjenu određenog skupa temeljnih zakona” (Wenar 2017). Međutim, preostaje važno pitanje: zahtjeva li javni um da političke odluke (barem one koje imaju oblik prisile nad drugima) budu opravdane sadržajnim razlozima koje svi razložni građani mogu prihvatiti? Mogu li neke političke odluke biti opravdane proceduralnim razlozima (koje svi razložni građani mogu prihvatiti), a da se pri tome razložni građani ne slažu oko njihova sadržajnog opravdanja?

Različiti odgovori na ova pitanja omogućili su formuliranje dva shvaćanja ideje javnog uma. Prema *širokom* (ponekad nazivanom substantivnim ili sadržajnim) *shvaćanju*, svi oblici političke prisile moraju biti opravdani sadržajnim razlozima koje mogu prihvatiti svi razložni građani. Drugim riječima, da bi mjere iz nekog zakona ili javne politike bile legitimne (i da bi nas država mogla kažnjavati kad ih se ne držimo), one same moraju biti opravdane razlozima koje svi razložni građani mogu prihvatiti. Ako neki razložni građani ne mogu prihvatiti razloge kojima smo opravdali mjere iz nekog zakona ili javne politike, javno opravdanje nije postignuto i one gube svoj legitimitet. *Usko shvaćanje* javnog uma (ponekad pogrešno nazivano i proceduralnim)⁴ polazi od

⁴ Uska interpretacija često se povezuje s čisto proceduralnom interpretacijom jer u objema manje važne zakone i javne politike opravdavamo proceduralno, pozivajući se na ustav i temeljne zakone koji definiraju proceduru kojom se ostali zakoni i javne politike donose. Međutim, dok

ideje da se strogi zahtjevi javnog uma primjenjuju samo na najvažnije političke i pravne akte koji reguliraju provedbu prisile u društvu i definiraju općenito izražena prava i slobode. Takvi bi najvažniji politički akti obuhvaćali temelje ustava i zakone koji određuju pitanja bazične pravednosti. Jednom kada smo postigli javno opravdanje temelja ustava i pitanja bazične pravednosti i pritom smo se koristili sadržajnim razlozima koje mogu prihvatiti svi razložni građani, ograničenja javnog uma popuštaju te druge oblike provedbe političke moći (kroz ostale zakone, javne politike ili političke odluke) možemo opravdavati i sadržajnim razlozima koje ne mogu prihvatiti svi razložni građani. Međutim, ovi će zakoni i javne politike zadržati svoj legitimitet i biti javno opravdani ako su doneseni pravičnom procedurom koja proizlazi iz temelja ustava i s njima je usklađena – svi će građani imati zajedničke proceduralne (a ne sadržajne) razloge da prihvate te zakone.

No koje je od ova dva shvaćanja ispravno? Primjenjuju li se ograničenja i zahtjevi javnog uma samo na temelje ustava i stvari vezane uz bazičnu pravednost (uska interpretacija) ili se primjenjuju na (gotovo) sve političke odluke (široka interpretacija)? Brojni filozofi (Scanlon 2003, Peter 2007, Wenar 2017) slažu se da Rawls zastupa usku koncepciju, ali neki (Quong 2011, Baccarini 2015) smatraju da bi se suvremeni politički liberali trebali okrenuti širokoj interpretaciji. Ovaj dio rada nastoji utvrditi koje shvaćanje možemo pripisati političkoj filozofiji Johna Rawlsa, dok će se u sljedećem dijelu izložiti prednosti tog shvaćanja.

Rawls gradi svoju teoriju političke legitimnosti na dva normativna temelja: demokraciji (ili narodnoj suverenosti) s jedne strane i liberalnom konstitucionalizmu s druge (Langvatn 2015: 141). On uočava prividni sukob između ta dva temelja (Rawls 2005: 205) i velik dio njegova rada predstavlja pokušaj da se taj sukob pomiri. Rawls tako polazi od ideje da slaganje oko temelja ustava i bazičnih zakona oslobađa građane zahtjeva da se slažu oko svakog zakona, javne politike ili političke odluke.⁵ Ustav i temeljni zakoni tako mogu prenijeti legitimnost na ostale zakone i odluke, a građani mogu smatrati ostale zakone legitimnima čak i kad se

proceduralno shvaćanje pretpostavlja da u temelje ustava i pitanja bazične pravednosti ulaze samo teze vezane uz procedure političkog odlučivanja (npr. ustroj vlasti i pravo glasa), usko shvaćanje ovdje može uključiti i teze koje su vezane uz druga temeljna prava i slobode (one koje nisu direktno vezane uz procedure političkog odlučivanja).

⁵ Rawls tako piše da je "naše vršenje političke moći potpuno ispravno samo kada se vrši u skladu s ustavom čije temelje možemo razložno očekivati da svi građani kao slobodni i jednaki mogu prihvatiti u svijetlu principa i ideala prihvatljivih njihovom zajedničkom ljudskom umu" (Rawls 2005: 137, dodan naglasak).

sadržajno ne slažu s njima ili kad smatraju da su netočni ili nepravedni (Rawls 1971: 308). Ostali zakoni i odluke mogu biti legitimni samo (i) kad su doneseni procedurom utemeljenom na ustavu čije temelje svi građani mogu razložno prihvatiti kao slobodni i jednaki; te (ii) kad nisu u sukobu sa sadržajnim idejama i vrijednostima izraženima u ustavu. Rawls tako, u svom “Odgovoru Habermasu”, piše da “ustavne političke procedure mogu uistinu biti – pod normalnim i pristojnim okolnostima – potpuno proceduralne u pogledu legitimnosti” (Rawls 1996: 426, vidi također Langvatn 2015: 147 i Peter 2007: 138). Prema tome, smatra da će razložni građani, koji se slažu da su zakoni doneseni u skladu s ustavnim vrijednostima i nisu u sukobu s njihovim sadržajem, moći smatrati te zakone legitimnima čak i kad se sadržajno ne slažu s njima. Za Rawlsa, javni um se primjenjuje samo na temelje ustava i pitanja bazične pravednosti.

Rawls jasno određuje opseg javnog uma u *Pravednosti kao pravičnosti*:

Naravno, previše je očekivati puno slaganje oko svih političkih pitanja. Praktični cilj je suziti neslaganje barem oko kontroverzi koje jako dijele građane, a pogotovo oko kontroverzi vezanih uz temelje ustava; od najveće je važnosti postići konsenzus o tim temeljima, na primjer oko:

- (1) temeljnih principa koji specificiraju opću strukturu vlasti i političkih procesa; doseg ovlasti predstavničkog, izvršnog i sudskog tijela, granice vladavine većine, te
- (2) temeljnih građanskih prava i sloboda koje zakonodavne većine trebaju poštivati, kao što su pravo glasa i pravo na sudjelovanje u političkim procesima, sloboda misli i udruživanja, sloboda savjesti i zaštita vladavine prava.

Glavna je misao da, ako politička koncepcija pravednosti zahvaća temelje ustava, ona je već od golemog značaja čak i ako može reći jako malo o ekonomskim i društvenim pitanjima kojima se zakonodavna tijela trebaju baviti. Kako bi se riješila ova pitanja, često je nužno izaći izvan političke koncepcije pravednosti te se pozvati na vrijednosti i ideje koje ona ne uključuje. Međutim, dok god postoji čvrsto slaganje oko temelja ustava, nada je da se politička i društvena suradnja između slobodnih i jednakih građana može održavati. (Rawls 2003: 28)

U ovom radu prihvaćam i slijedim ideju da Rawlsova primjena javnog uma samo na temelje ustava i pitanja bazične pravednosti predstavlja njegov “kompromis između težnje da se bazična struktura zadrži dovoljno pravednom, s jedne strane, te težnje da se osiguraju epistemičke vrijednosti demokracije i građanskog slobodnog izražavanja, s druge strane” (Langvatn 2015: 145).

2. Dva argumenta za usku koncepciju javnog uma

Temeljna teza na kojoj počiva ovaj rad polazi od ideje da se zahtjevi javnog uma ne primjenjuju jednako strogo na sve razine političkog odlučivanja.⁶ Puna ograničenja koja nam postavlja javni um treba primjenjivati samo na temelje ustava i pitanja bazične pravednosti, dok pri opravdanju ostalih zakona, javnih politika i političkih odluka možemo koristiti i razloge koji nisu prihvatljivi drugim razložnim građanima. To, naravno, ne znači da ne smijemo koristiti javne razloge u opravdanju političkih akata nižih razina. Rawls naglašava kako je “uglavnom jako poželjno rješavati i sporove oko drugih zakona i javnih politika pozivanjem na vrijednosti javnog uma” (Rawls 2005: 215). Međutim, opravdavati sve političke odluke samo pomoću vrijednosti pokrivenih političkom koncepcijom pravednosti nije “niti izvedivo niti poželjno” (Rawls 2003: 91). Zašto nije niti izvedivo niti poželjno?

(i) Manje važni zakoni i javne politike imaju manji utjecaj na naše živote

Temelji ustava i pitanja bazične pravednosti (npr. tko ima pravo glasa, koje religije se treba tolerirati, tko može posjedovati vlasništvo...) utječu na naše živote na značajan i temeljan način. Kroz njih se određuju temeljna ljudska i građanska prava te modeli distribucije primarnih dobara koja su nam važna za prakticiranje dvije moralne moći i za razvijanje i slijedenje različitih koncepcija dobrog života. Druge političke odluke obično ne utječu na naše živote u jednakoj mjeri, tako da možemo slijediti različite koncepcije dobrog života čak i kad su ostale političke odluke donesene na temelju razloga koje ne možemo prihvatiti. Uz to, temelji ustava nam jamče pravičnu mogućnost sudjelovanja u procesima kojima se donose druge odluke (Scanlon 2003: 163). Ako politički sustav potiče političku raspravu i daje svim građanima jednaku mogućnost da sudjeluju u procesima donošenja odluka, oni koji “izgube” ne mogu tvrditi da nisu tretirani kao slobodni i jednaki (Peter 2007). Demokratske odluke će tako biti legitimne jer svi građani u formalnoj političkoj sferi imaju jednaku mogućnost utjecati na konačni ishod političkog procesa.

Na sličan način, iako iz druge perspektive, Thomas Christiano (2008) tvrdi da princip javne jednakosti ograničava doseg demokratske vlasti postavljajući granice kroz demokratska i liberalna prava te kroz ekonom-

⁶ Sličnu tezu, iako ne drugačije načine, zastupaju i Zelič (2018) i Mladenović (2019).

ski minimum. Demokratski sustav tako ima politički legitimitet samo kada javno realizira pravednost kroz vlastito uređenje ili kroz odluke koje donosi. Uskraćivanje prava glasa mentalno zdravim odraslim građanima, ozbiljno ograničavanje temeljnih liberalnih prava i oblici radikalne diskriminacije, kao i neuspjesi u osiguravanju pristojnog ekonomskog minimuma ili stvaranje trajnih demokratskih manjina, oblici su političkog djelovanja koje javno krši princip jednakosti. Međutim, nema razloga za inzistiranje na sličnim ograničenjima kada govorimo o odlukama koje se tiču drugih, manje temeljnih političkih stvari. Prema tome, kada demokratski sustav ozbiljno ograničava neka temeljna liberalna prava, on ne uspijeva javno realizirati pravednost i zbog toga gubi političku legitimnost (Christiano 2008: 264-265). Međutim, demokratski sustavi uživaju legitimitet da odlučuju o drugim političkim pitanjima dokle god proceduralno realiziraju princip javne jednakosti i ne donose odluke koje ugrožavaju temeljna liberalna prava i slobode.

(ii) Javni um je previše ograničavajući za odlučivanje o brojnim političkim pitanjima

Prema Rawlsu, politička koncepcija pravednosti mora biti potpuna, tj. mora moći dati odgovore na sva pitanja na koja se primjenjuje. Ona treba “izražavati principe, standarde i ideje, kao i upute za istraživanje, tako da vrijednosti koje koncepcija specificira mogu biti prikladno poredane ili na neki drugi način objedinjene tako da te vrijednosti *same* daju razlozan odgovor na sva, ili na skoro sva, pitanja koja uključuju temelje ustava i stvari bazične pravednosti” (Rawls 1997: 777, dodan naglasak). Naime, ako politička koncepcija pravednosti nije potpuna, sveobuhvatne doktrine mogu “potajno” utjecati na ishode odlučivanja određujući kojim ćemo redoslijedom važnosti slagati vrijednosti i tako mogu utjecati na snagu koju pripisujemo javnim razlozima (de Marneffe 1994, vidi i Rawls 1997).

Međutim, nije izgledno da će politička koncepcija – koja se treba sudržavati od zauzimanja strana vezano uz teme oko kojih se različite sveobuhvatne teorije spore – moći pružiti utemeljenje za odgovore na sva pitanja koja treba zakonski regulirati (Scanlon 2003: 163). Primjerice, odluka o tome trebamo li sagraditi novu autocestu dovodi u sukob razloge građana vezane uz efikasnost takvog projekta i štetu koja će biti nanesena prirodi. Politička rasprava o ovim temama uključivat će razloge koji odražavaju sveobuhvatne doktrine građana (primjerice, one vezane uz intrinzičnu vrijednost prirode) i ne možemo imati smislenu raspravu bez tih razloga. Primijenimo li stroga ograničenja javnog uma na sve

političke odluke (kao što od nas traži široka koncepcija), brojne političke rasprave neće imati smisla jer nam javni razlozi ne omogućuju da ispravno zahvatimo puni doseg političkog problema o kojem se raspravlja.

Rawls vidi usku koncepciju kao rješenje ovog problema. Ograničimo li primjenu strogih zahtjeva javnog uma samo na temelje ustava i pitanja bazične pravednosti, moći ćemo voditi smislene rasprave držeći se (i odlučujući na temelju) javnih vrijednosti sadržanih i rangiranih unutar potpune političke teorije pravednosti. Istovremeno, oslobodimo li vođenje rasprava i odlučivanje o drugim političkim pitanjima strogih zahtjeva javnog uma, moći ćemo uključivati i razloge koji dolaze iz razložnih, ali kontroverznih sveobuhvatnih doktrina i tako voditi smislene rasprave.

3. Uska koncepcija javnog uma i znanstveni razlozi

Znanstvene teorije o brojnim pitanjima od javnog interesa su kontroverzne i u sukobu s drugim znanstvenim teorijama. Rawls kao primjer navodi često sukobljene znanstvene teorije u polju ekonomije (Rawls 1971, vidi i Angner 2006), ali možemo uočiti i da brojna druga znanstvena područja obiluju raspravama u kojima se sukobljavaju različite (međusobno nekompatibilne) znanstvene teorije, koje pak daju veoma različite preporuke i razloge za političko djelovanje. Primjerice, u vrijeme početka pandemije COVID-19 i u razdoblju kada su države počele donositi prve mjere s ciljem sprečavanja ili usporavanja širenja zaraze, svjedočili smo raznim znanstvenim istraživanjima koja su davala različite iskaze i preporuke vezane uz zaštitu koju pružaju maske (Bundgaard 2021), uz načine prijenosa virusa (Lewis 2021), te uz udaljenost unutar koje može doći do zaraze (Bourouiba 2020). Proširimo li raspravu i izvan grana epidemiologije i infektologije, na istraživanja vezana uz psihološki utjecaj restriktivnih epidemioloških mjera na građane ili na djecu, ili se pak usredotočimo na njihov utjecaj na gospodarske aktivnosti ili na očuvanje okoliša, vidjet ćemo da su razlozi koje daju znanstvena istraživanja često suprotstavljeni i nekompatibilni. Dok njihova generalna metodologija uglavnom nije kontroverzna (i sukobljeni stručnjaci prepoznaju jedni druge kao stručnjake), njihove specifične istraživačke metode i zaključci često su kontroverzni.

Zastupnici široke interpretacije javnog uma vjerojatno bi zaključili da ovo predstavlja slučaj razložnog neslaganja među stručnjacima i ustvrdili da možemo koristiti takve zaključke kao javne razloge jer predstavljaju "prihvatljive zaključke znanosti" (Baccarini 2015, 2021). Budući da stručnjaci, koristeći valjane znanstvene metode, dolaze do

različitih razloga, građani mogu koristiti bilo koji od znanstvenih razloga u procesu javnog opravdanja, a konačne odluke mogu biti donesene demokratskim procedurama. Rezultati tih procedura, međutim, filtrirani su vrstom razloga koji se mogu koristiti u procesu javnog opravdanja – iako se mogu koristiti različiti sukobljeni znanstveni razlozi, ne mogu se koristiti razlozi koji proizlaze iz pseudoznanosti ili teorija zavjere, kao ni razlozi koji ne proizlaze iz znanstvenih procedura (a sukobljavaju se s razlozima koji proizlaze iz znanstvenih procedura).

Međutim, izgleda da je ovakvo korištenje znanstvenih razloga previše inkluzivno (Cerovac 2021). Budući da ne radi razlikovanje između temelja ustava i pitanja bazične pravednosti s jedne, te drugih zakona, javnih politika i političkih odluka s druge strane, široka interpretacija javnog uma ne uspijeva zahvatiti poseban značaj koji prava i slobode sadržani u temeljima ustava imaju za ostvarenje naših dviju moralnih moći. Ona time odlučivanje o temeljnim pitanjima uređenja naše zajednice tretira jednako kao i odlučivanje o sporednim i manje važnim političkim pitanjima, čineći ih (barem dijelom) ovisnima o političkoj volji većine. Široka interpretacija je tako nedovoljno konzervativna⁷ (Ferretti 2018, vidi i Martinić 2021) jer ne uspijeva pružiti posebnu zaštitu važnim liberalnim pravima i slobodama sadržanim u temeljima ustava.

Uska interpretacija pravi razliku između temelja ustava i pitanja bazične pravednosti, na koje se primjenjuju ograničenja javnog uma, te drugih zakona, javnih politika i odluka gdje građani mogu uključiti nejavne razloge koji dolaze iz njihovih razložnih obuhvatnih doktrina. Rawls tako piše da “trebamo razlikovati između dva slučaja: (i) javnog opravdanja vezanog uz temelje ustava i pitanja bazične pravednosti, koje je (nadamo se) izvedivo i poželjno, te (ii) javnog opravdanja za sve stvari koje treba regulirati zakonodavna vlast unutar ustavnih okvira, koje nije niti izvedivo niti poželjno” (Rawls 2003: 91, fusnota 13). Rawls jasno ukazuje da kriteriji za političko opravdanje u ova dva slučaja nisu jednako zahtjevni. Veoma su visoki kada odlučujemo o temeljima ustava, a značajno su niži kada govorimo o ostalim političkim odlukama. Široka interpretacija, međutim, ne uspijeva zahvatiti ovu razliku.

Kako bi uska interpretacija javnog uma riješila problem neslaganja među stručnjacima? Kako iz njezine perspektive izgleda ispravno korište-

⁷ Treba razlikovati tezu o konzervativnosti koju izlažem u ovome radu od prigovora koji uvodi Jeremy Waldron. Njegov je prigovor usmjeren na statičnost i nepromjenjivost javnog uma (Waldron 1993). Za razliku od Waldrona, moja teza nije vezana uz statičnost javnog uma, već uz njegovu zaštitnu ulogu.

nje znanstvenih razloga? Za Rawlsa, zaključci znanosti mogu postati javni razlozi samo kada predstavljaju “javne istine koje su široko prihvaćene, ili dostupne, građanima općenito” (Rawls 2005: 225).⁸ Međutim, mnoge znanstvene teorije (npr. u ekonomiji) koriste generalno prihvatljivu znanstvenu metodologiju ali njihovi zaključci (pa i neke partikularne metode istraživanja) ostaju izrazito kontroverzni. Zaključci takvih teorija nisu (za Rawlsa) valjani javni razlozi i široka interpretacija izgleda previše inkluzivno jer prima takve kontroverzne zaključke u okvir javnog uma. Uska interpretacija nam omogućuje da koristimo takve kontroverzne znanstvene zaključke kada odlučujemo o drugim zakonima i javnim politikama (jer se ograničenja javnog uma ne primjenjuju u tom slučaju), iako nam zabranjuje korištenje kontroverznih znanstvenih razloga kada odlučujemo o temeljima ustava i pitanjima bazične pravednosti.

4. Epistemička demokracija i javni um

Uska interpretacija javnog uma kompatibilna je i može se lako vezati uz sve oblike epistemičke demokracije. Standardni pristup epistemičke demokracije (Estlund 2008) tako pretpostavlja da posebnu pažnju i ograničenja trebamo primjenjivati kada opravdavamo procedure kolektivne autorizacije političkih odluka, te trebamo osigurati da su te procedure, kao i prava i slobode koji se vezuju uz njih, prihvatljivi svim razložnim (ili kvalificiranim) građanima. Kolektivne odluke o drugim stvarima imat će politički autoritet zato što su proizašle iz procedure koja je prihvatljiva svim razložnim građanima. Na sličan način, čisti epistemički proceduralizam (Peter 2011) polazi od posebnih zahtjeva koji se postavljaju na opravdanje procedura političkog odlučivanja, a koje su (zajedno s drugim temeljnim liberalnim pravima) sadržane u temeljima ustava. Druge političke odluke svoju legitimnost dobivaju zahvaljujući proceduri kojom su

⁸ Zelič (2018) izvrsno uočava da zahtjev nekontroverznosti znanstvenih razloga može biti shvaćen na tri različita načina. Prvo, znanstvene teorije mogu biti kontroverzne na sličan način kao što su kontroverzne sveobuhvatne (moralne) teorije. Drugo, znanstvene teorije mogu biti kontroverzne kada među pripadnicima znanstvene zajednice postoji kvalificirano neslaganje. Treće, znanstvene teorije možemo smatrati kontroverznima kada o njima postoji neslaganje unutar laičke publike, tj. unutar šire javnosti. Zaključak do kojeg se dolazi u ovom radu donekle je sličan zaključku koji daje Zelič – koliko ćemo jako epistemičko opravdanje tražiti da bi neku znanstvenu teoriju smatrali nekontroverznom ovisi o predvidivim posljedicama korištenja te znanstvene teorije u javnom opravdanju (Zelič 2018: 114-115). Ovaj rad, međutim, ide korak dalje uočavajući da uska interpretacija javnog uma (za razliku od široke interpretacije) uspijeva zahvatiti i u sebe ugraditi ovaj zaključak, te nam nudi i mehanizme razlikovanja između dviju vrsta predvidivih posljedica (onih koje se tiču temelja ustava i pitanja bazične pravednosti s jedne strane, te onih koje su vezane uz druga politička pitanja i javne politike s druge strane).

donesene. Da bi proizvodila legitimne odluke, procedura mora utjeloviti niz intrinzično vrijednih moralnih i epistemičkih vrlina, i to na način koji je prihvatljiv svim razložnim građanima. U ovim slučajevima vidimo kako različiti oblici epistemičke demokracije prihvaćaju razlikovanje između temelja ustava i zakona koji određuju pitanja bazične pravednosti s jedne strane, te ostalih zakona, javnih politika i političkih odluka s druge strane. Posebni se zahtjevi postavljaju prilikom opravdanja prvih, dok su ograničenja koja se primjenjuju prilikom javnog opravdanja drugih blaža i uglavnom imaju proceduralnu formu.

Znači li to da, prilikom odlučivanja o drugim zakonima, javnim politikama i odlukama, građani mogu uvoditi razloge utemeljene na pseudoznanosti i teorijama zavjere, ili razloge koji ne proizlaze iz znanstvenih procedura, a u sukobu su sa zaključcima znanosti? Odgovor je, naravno, negativan. Iako uska interpretacija javnog uma stavlja stroga ograničenja⁹ na tipove razloga koji se mogu koristiti u opravdanju temelja ustava, to ne znači da ne postoje (drugi oblici) ograničenja na tipove razloga koji se mogu koristiti u opravdanju ostalih zakona, javnih politika i odluka. Naime, procedura odlučivanja na koju svi razložni (ili kvalificirani) građani mogu pristati treba imati određene epistemičke kvalitete – mora biti sposobna proizvoditi kvalitetne (ispravne, efikasne, pravedne) odluke bolje nego bilo koja druga procedura i mora to činiti na način koji je javno razumljiv i prihvatljiv svim razložnim građanima (Estlund 1997, 2008). Budući da se tehnička ekspertiza¹⁰ može javno prepoznati ili odrediti, i dalje imamo dužnost temeljiti naše razloge na zaključcima

⁹ Ograničenja koja stavlja javni um prvenstveno su moralne naravi. Obvezani smo dužnošću građanstva, na primjer, da drugim građanima dajemo opravdanje za naše političke zahtjeve koji se tiču temelja ustava i pitanja bazične pravednosti, i to na način da svi razložni građani opravdanje mogu prihvatiti. Rawls jasno naglašava kako je dužnost građanstva “moralna, a ne pravna dužnost” (Rawls 2005: 217, 253). Neki filozofi, međutim, tvrde da javni um može imati i epistemičku ulogu. Kroz njegova stroga ograničenja osiguravamo da su temelji ustava i pitanja bazične pravednosti opravdani epistemički snažnim razlozima, onima oko kojih se slažu svi razložni građani (Cohen 2009).

¹⁰ Razlika između tehničke i moralne ekspertize prisutna je u političkoj filozofiji već stoljećima. Prva označava posjedovanje znanja i vještina vezanih uz sredstva kojima rješavamo probleme. Liječnik je tehnički stručnjak u medicini jer zna kako najbolje tretirati neku bolest, a inženjer je tehnički stručnjak u građevini jer zna kako najbolje izgraditi most ili zgradu. Druga označava znanja i vještine vezane uz ciljeve koje je vrijedno postići. Moralni nam eksperti tako pomažu odrediti u kakvom svijetu je dobro živjeti i što su uopće problemi koje želimo riješiti, dok nam tehnički eksperti pomažu riješiti već definirane probleme i ostvariti već zacrtane ciljeve. Dok se oko znanja i vještina koje sačinjavaju tehničku ekspertizu razložni građani mogu složiti, isto ne vrijedi prilikom određivanja moralne ekspertize. Ova se podjela može naći već kod Johna Stuarda Milla (1977), a u suvremenim je raspravama zagovara Thomas Christiano (2012).

teorija koje koriste prikladnu znanstvenu metodologiju (Cerovac 2020), odnosno koristiti alate za koje svi razložni građani mogu ustvrditi da unapređuju epistemičku kvalitetu rezultata političkih procesa. Imamo moralnu dužnost prema drugim razložnim sugrađanima da koristimo epistemički najpouzdaniju proceduru političkog odlučivanja, a ta će procedura pretpostavljati davanje posebnog značaja razlozima koji proizlaze iz dobro-uređene znanosti (Kitcher 2011), odnosno postavljanje ograničenja na upotrebu razloga koji su u suprotnosti sa znanstvenim razlozima (Cerovac 2020). Međutim, dok opća metodologija treba biti znanstvena (ili epistemički pouzdana na javno prepoznatljiv način), kontroverzne metode i zaključci znanosti mogu predstavljati valjane razloge na razini ostalih zakona, javnih politika i političkih odluka. Ne treba nam široka interpretacija (ni primjena ograničenja javnog uma na sva politička pitanja) da bismo zaštitili posebnu (privilegiranu) ulogu znanosti i znanstvenih razloga u procesima odlučivanja. S druge strane, uska interpretacija nas upozorava da ne možemo na osnovi kontroverzne znanstvene teorije koja koristi nekontroverznu znanstvenu metodologiju određivati pitanja vezana uz temelje ustava i pitanja bazične pravednosti (iako možemo određivati pitanja vezana uz javne politike ili druge političke odluke).

Epistemička demokracija (u kombinaciji s uskom interpretacijom javnog uma, gdje se ograničenja primjenjuju samo na temelje ustava i pitanja bazične pravednosti) može poduprijeti autoritet dobro-uređene znanosti u procesima odlučivanja i istovremeno osigurati da su ti procesi inkluzivni (tako profitirajući od epistemičke vrijednosti različitih perspektiva i različitih pristupa u znanosti) i sigurni (stavljajući stroga ograničenja za razloge vezane uz temelje ustava i zakone koji određuju naša temeljna prava i slobode).

Zahvale

Ovaj je rad izrađen u sklopu istraživačkog projekta *Odgovori na antisocijalne osobnosti u demokratskom društvu* koji sufinancira Hrvatska zaklada za znanost (IP-2018-01-3518).

Literatura

Angner, E. 2006. "Economists as experts: Overconfidence in theory and practice", *Journal of Economic Methodology* 13(1), 1–24.

Arneson, R. J. 2003. "Defending the purely instrumental account of democratic legitimacy", *Journal of Political Philosophy* 11(1), 122–132.

- Baccarini, E. 2015. *In A Better World? Public Reason and Biotechnologies* (Rijeka: University of Rijeka Press).
- Baccarini, E. 2021. "Epistemic democracy, political legitimacy and reasonable pluralism", *Etica & Politica / Ethics & Politics* 23(1), 375-386.
- Bourouiba, L. 2020. "Turbulent gas clouds and respiratory pathogen emissions: Potential implications for reducing transmission of COVID-19", *JAMA* 323(18), 1837-1838.
- Brennan, J. 2016. *Against Democracy* (Princeton: Princeton University Press).
- Bundgaard, H. et al. 2021. "Effectiveness of adding a mask recommendation to other public health measures to prevent SARS-CoV-2 infection in Danish mask wearers", *Annals of Internal Medicine* 174 (3), 335-343.
- Cerovac, I. 2020. *Epistemic Democracy and Political Legitimacy* (Cham: Palgrave MacMillan)
- Cerovac, I. 2021. "Public reason, expertise, and the transformative power of deliberation", *Etica & Politica / Ethics & Politics* 23(1), 415-434.
- Christiano, T. 2008. *The Constitution of Equality* (Oxford: Oxford University Press).
- Christiano, T. 2012. "Rational deliberation among experts and citizens", u: J. Parkinson (ur.), *Deliberative Systems: Deliberative Democracy at the Large Scale* (Cambridge: Cambridge University Press), 27-51.
- Cohen, J. 2009. *Philosophy, Politics, Democracy: Selected Essays* (Cambridge: Harvard University Press).
- Estlund, D. 1997. "Beyond fairness and deliberation: The epistemic dimension of democratic authority", u: J. Bohman i W. Rehg (ur.), *Deliberative Democracy: Essays on Reason and Politics* (Cambridge: The MIT Press), 173-204.
- Estlund, D. 2003. "Why not epistocracy?", u: N. Reshotko (ur.), *Desire, Identity and Existence: Essays in Honor of T. M. Penner* (Kelowna: Academic Printing and Publishing), 53-69.
- Estlund, D. 2008. *Democratic Authority* (Princeton: Princeton University Press).
- Ferretti, M. P. 2018. *The Public Perspective: Public Justification and the Ethics of Belief* (Lanham: Rowman & Littlefield).
- Kitcher, P. 2011. *Science in a Democratic Society* (New York: Prometheus Books).
- Langvatn, S. A. 2015. "Legitimate, but unjust; just, but illegitimate: Rawls on political legitimacy", *Philosophy and Social Criticism* 42(2), 132-153.
- Lewis, D. 2021. "COVID-19 rarely spreads through surfaces. So why are we still deep cleaning?", *Nature* 590, 26-28.
- Marneffe, P. de. 1994. "Rawls's idea of public reason", *Pacific Philosophical Quarterly* 75(3-4), 232-250.

- Marti, J. L. 2006. "The epistemic conception of deliberative democracy defended: Reasons, rightness and equal political autonomy", u: J. L. Marti i S. Besson (ur.), *Deliberative Democracy and Its Discontents* (Hampshire: Ashgate Publishing), 27-56.
- Martinić, I. 2021. "Book review: *The Public Perspective* by M. P. Ferretti", *European Journal of Analytic Philosophy* 17(1), 1-12.
- Mill, J. S. 1977. *Considerations on Representative Government* (Toronto: University of Toronto Press).
- Mladenović, I. 2019. *Javni um i deliberativna demokratija* (Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju).
- Peter, F. 2007. "Rawls' idea of public reason and democratic legitimacy", *Politics and Ethics Review* 3(1), 129-143.
- Peter, F. 2011. *Democratic Legitimacy* (London: Routledge).
- Platon. 2000. *The Republic* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Prijic-Samaržija, S. 2018. *Democracy and Truth. The Conflict Between Political and Epistemic Virtues* (Udine: Mimesis International).
- Quong, J. 2011. *Liberalism Without Perfection* (New York: Oxford University Press).
- Rawls, J. 1971. *A Theory of Justice* (Cambridge: Harvard University Press).
- Rawls, J. 1996. "Reply to Habermas", u: J. Rawls, *Political Liberalism* (New York: Columbia University Press), 372-439.
- Rawls, J. 1997. "The idea of public reason revisited", *The University of Chicago Law Review* 64(3), 765-807.
- Rawls, J. 2003. *Justice as Fairness: A Restatement* (Cambridge: Harvard University Press).
- Rawls, J. 2005. *Political Liberalism* (New York: Columbia University Press).
- Scanlon, T. M. 2003. "Rawls on justification", u: S. R. Freeman (ur.), *The Cambridge Companion to Rawls* (Cambridge: Cambridge University Press), 139-167.
- Waldron, J. 1993. "Religious contributions in public deliberation", *San Diego Law Review* 30, 837-848.
- Wenar, L. 2017. "John Rawls", u: E. N. Zalta (ur.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <https://plato.stanford.edu/archives/spr2017/entries/rawls> [stranica posjećena 10. 02. 2022.]
- Zelič, N. 2018. "Public reason, civic trust and conclusions of science", *Rivista di Estetica* 69, 99-117.

